

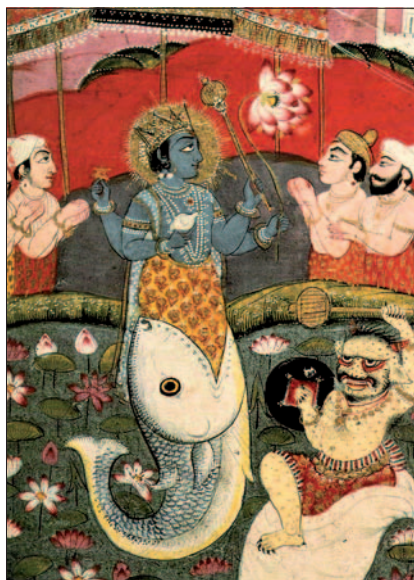
Fish – symbolic and mythical animals

Sztuch D., Faculty of Animal Sciences, Warsaw University of Life Sciences – SGGW.

Fish is one of the most widespread symbols and can be found in many religions and myths. It has an ambivalent meaning – it represents both male and female, it is a symbol of fertility and phallic power but it can also symbolize primal waters from which life emerged. Additionally, it occurs in cults of lunar deities, with particular reference to the goddesses of love and fertility. Different cultures refer to various properties of the fish to create their own systems of mythology and rich symbolism. For it was the fish, that left behind many traces in the ideas and beliefs developed by people throughout centuries.

Keywords: fish, symbol, myth, religion, crest.

Wszędzie, gdzie potrzeba nośników znaczeń dla przekazania myśli wykraczających poza powierzchnią banalność, nieustannie obecne są symbole. Pomimo że obcujemy z nimi na co dzień

Ryc. 1. Matsya, pierwsze zstąpienie boga Wisznu, VII w.

Ryby – zwierzęta symboliczne i mityczne

Danuta Sztuch

z Wydziału Nauk o Zwierzętach Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

– w języku potocznym, w skrótach myślowych – to jednak rzadko je zauważamy. Czasami przybierają formę baśni, legendy, zabobonu, czasem przypowieści lub przysłowia.

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych symboli, występujących w wielu religiach i mitach jest ryba. Najważniejszym motywem mitotwórczym było powiązanie ryb z żywiołem wody, ponieważ na nim człowiek pierwotny zbudował cały szereg wierzeń. Ryba stała się zatem symbolem narodzin, nieśmiertelności, morza, chrztu,

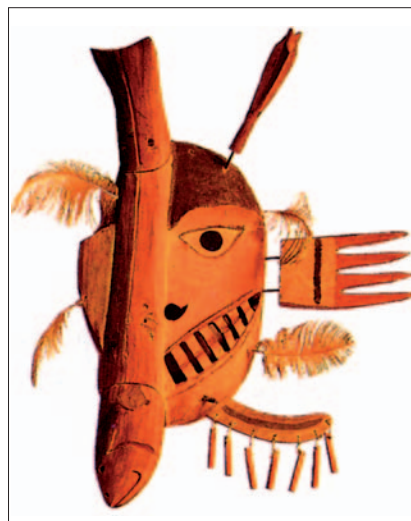
eucharystii, wolności, płciowości, obfitości, mądrości i odrodzenia. Spotkać ją można również w kulcie wszystkich bóstw lunnarnych, ze szczególnym uwzględnieniem bogiń miłości i płodności: Atargatis, Ishtar, Niny, Izdydy i Afrodyty. Była też świętym pokarmem (1).

Odnalezione w Sumerze, w ruinach świątyni al-Ubaid (V – IV tys. p.n.e.) ości ryb dowodzą, że ryby składano w ofierze bogom świata umarłych i samym zmarłym (2). Także w starożytnej Grecji i Rzymie ryby uważano za stworzenia chthoniczne (świata podziemnego).

Pierwszy historyczny władca Dolnego i Górnego Egiptu miał wśród swych królewskich symboli okazałego sumy, co możemy do dziś podziwiać na niektórych zachowanych zabytkach z epoki tynickiej. Co więcej od nazwy tej ryby – *nar* – wywodziło się imię władcy (Narmer; 3). Kształt ryby

Ryc. 2. Wyobrażenie łososi na słupach totemicznych na Alasce

Ryc. 3. Alaskańska maska z XIX w., przedstawiająca duszę łososia

Ryc. 4. Bogini *Kuan Yin* reprezentująca boską siłę współczucia, VI w.

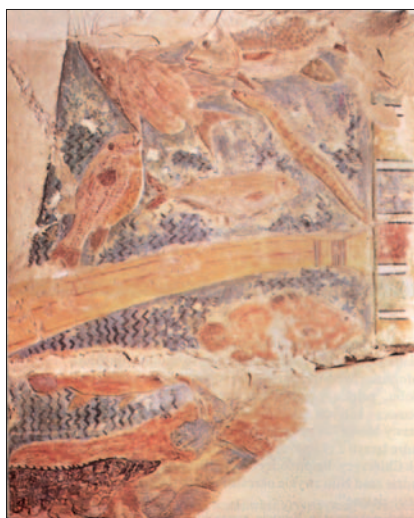
Ryc. 5. Dziewiętnastowieczny obraz karpia

Ryc. 6. *Kannon*, bogini litości, jadąca na karpniu, japońska garda miecza z XIX w.

Ryc. 7. Kamienna rzeźba, 3000 p. n. e., Ermitaż, Sankt Petersburg

Ryc. 8. Fragment sceny połowu ryb na nadmorskich mokradłach, 2400 p.n.e., Luwr, Paryż

Ryc. 9. Dwie ryby unoszące się w górę wodnej, symbol duszy zmarłego, malowidło w grobie Menny, 1400 p.n.e.

Ryc. 10. Ceramiczny stwór mitologiczny z kultury Nazca, Peru, II w.

nadawano także fallusowi Ozyrysa, lecz równocześnie wiązano go z żeńskim aspektem płodności, jako emblemat Izidy i Hathor.

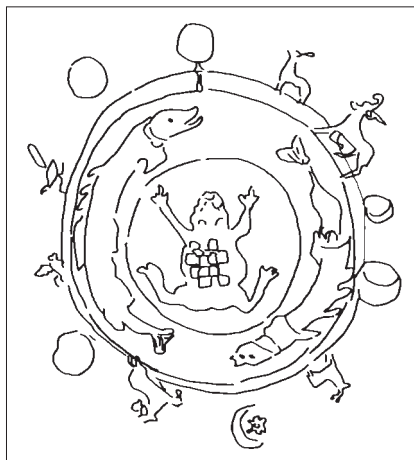
W buddyzmie rybie przypisuje się szczególne znaczenie jako inkarnacji Buddy, metafory Prawa. Jej wyobrażenie na odcisku jego stopy symbolizuje wyzwolenie się z wszelkich pragnień i więzi (4).

W hinduizmie rybę uważano za pierwsze wcielenie boga Wisznu (*Matsja*; ryc. 1), który pod postacią złotej ryby uratował z potopu Manu, hinduskiego odpowiednika Noego (1). Ryba uznawana jest również za emblemat płodności i zdrowia oraz atrybut bogów miłości.

W wierzeniach celtyckich dominującą rybą był łosoś, poczytywany za jedno z najstarszych stworzeń świata. Utożsamiany ze świętymi źródłami, symbolizował wszechwiedzę bóstw oraz uzdrawiającą moc wody (5). Łączony był ponadto z duchową mądrością i zdolnościami proroczymi (6). Zarówno w tradycji celtyckiej, jak i nordyckiej znane były podania o łososiach zmieniających się w ludzi czy o bogach, którzy ukazywali się pod postacią tych ryb. Nordycki bóg Loki uniknął gniewu Thora, zmieniając się w łososia, jest to jeden z licznych mitów, w których ryba jest ucieleśnieniem idei wolności (7). Wolna była na przykład od zagrożeń potopu, odgrywającego ogromną rolę w mitach wielu ludów od Izraela po Arktykę (6). Indianie z północno-zachodniego wybrzeża Ameryki Północnej

obdarzali łososia magicznymi zdolnościami, jako świętego dawcę życia i uzdrowiciela (ryc. 2, 3).

W kulturach wschodnich ogromne znaczenie symboliczne odgrywał karp. W Chinach symbolizował długowieczność, wytrwałość, a szczególnie talent literacki i naukowy. Przynosił także szczęście, dlatego przed domami wywieszano papierowe wizerunki karpia, które strzegły dom przed pożarem (8). Chińskie słowo określające rybę jest homofonem słowa *dobrobyt*, stąd ryba stała się reprezentantem wszystkiego, co gwarantuje ten stan, a więc bogactwa, regeneracji i harmonii (1). Utożsamiana jest też z boginią *Kuan-Yin*, najważniejszą żeńską postacią z chińskiego panteonu (ryc. 4). Może mieć ona wiele par rąk, którymi stara się złagodzić cierpienia nieszczęśliwych, gdyż przepelnia ją nieskończone współczucie.

Ryc. 11. Szamański, altajski kalendarz kartkowy

W Japonii karp (ryc. 5, 6) symbolizował odwagę, ducha samurajskiego, siłę, wytrzymałość, cierpliwość, dostojność, pogodzenie się z losem, a także pomyślność. W naszym kraju do czasów współczesnych panuje przekonanie, iż łuska karpia wigilijnego, włożona do portfela, w nadchodzącym roku ma chronić przed brakiem pieniędzy.

Obraz ryby w kulturze zachodniej wiąże się głównie z symboliką religijną, przede wszystkim chrześcijańską. Znakiem rozpoznawczym pierwszych chrześcijan była właśnie ryba, nie krzyż. Grecki termin

Ryc. 14. Chleb i ryba (krypty Lucyny), katakumby Kaliksta, III w.

Ryc. 17. Giuseppe Arcimboldi, Woda, 1563 r., Wiedeń, Kunsthistorischens Museum

Ryc. 12. Kapłan Sumerów

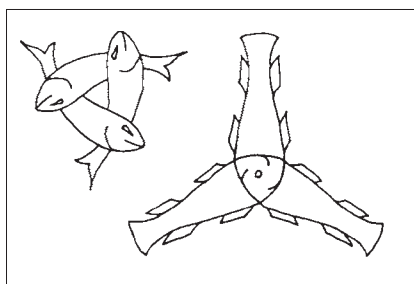
oznaczający rybę, *Ichtyś*, odpowiadał inicjałom rozmaitych określeń Chrystusa (*Iesoûs Christôs Theoû Yios Sotêr*: „Jezus Chrystus Zbawiciel, Syn Boży”; 9).

Symbol ryby w sztukach plastycznych

Ryba niosła również moc kreacyjną. Najstarsze przedstawienia ryby, w postaci miniatury rzeźby łososia, mają 5000 lat (ryc. 7). Do łososia ludy północy odnosiły się z ogromnym szacunkiem, gdyż w ich wyobrażeniach uosabiał on połączenie

Ryc. 15. Rafael Santi, Cudowny połów ryb, 1514-1515, Muzeum Watykańskie

Ryc. 18. Trzy ryby splecione ze sobą

Ryc. 13. Japoński bóg szczęścia Ebisu

delikatności i siły, a także poczucie własnej godności.

Ogromnie rzadko zdarza się dziś oglądać reliefy barwne, które pozwoliłyby mówić o autentycznej sztuce malarskiej starożytnego Egiptu (ryc. 8). Mimo to fragment sceny połowu ryb na nadmorskich mokradłach przechowywany w zbiorach Luwru wprawia w szczerzy podziw. Budzi estetyczną radość dzięki świeżości kolorów, pozwalających rozróżnić łuski rybie i płetwy węgorza, który jak gdyby poruszał się w wodzie. Realizm malowidła stworzyła bezpośrednia obserwacja przyrody, dzięki czemu można rozpoznać każdy z przedstawionych gatunków (10).

Prawdziwym muzeum malarstwa egipskiego jest wielka nekropolia szlachecka w Tebach Zachodnich. Za przykład wirtuozerii szczegółu służy świetna scena polowania i połowu ryb na bagnach (ryc. 9) z malowidła w grobie Menny, pisarza i urzędnika w królewskich dobrach Tomesa IV.

Ryby można też podziwiać wśród motywów dekoracyjnych umieszczonych na naczyniach hellenistycznych, odnalezionych

Ryc. 16. Georg Flegel, Martwa natura z rybą i chrząszczem, 1635 r., Kolonia, Wallraf-Richartz Museum

Ryc. 19. Klamka w kształcie ryby, klasztor oo. Dominikanów w Lublinie, XVI w.

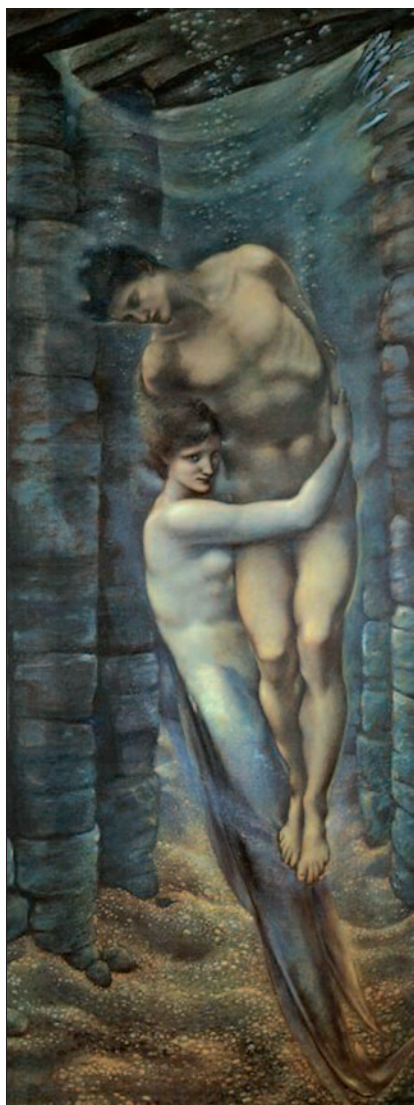
Ryc. 20. Symboliczny znak (brama) spotkań katolickiej młodzieży w Lednicy

Ryc. 21. Polichromia ścienna w synagodze w Niebylcu, XIX w.

Ryc. 22. Frederic Leighton, *Rybak i syrena*, 1856 r.

Ryc. 23. Edward Burne-Jones, *Głębiny morza*, 1887 r.

na Cyprze. Także w ceramicznych wyobrażeniach stworów mitologicznych Peru, w kulturze Nazca (ryc. 10) i na szamańskim, ałtajskim kalendarzu kartkowym (ryc. 11).

W sztuce z okresu nowoasyryjskiego, a potem nowobabilońskiego spotkać można kapłanów w przebraniu ryby. Nosili oni szaty pokryte rybią łuską oraz nakrycia z rybich głów, które z czasem przyjęły formę mitry chrześcijańskich biskupów. Takie właśnie postaci znamy z sumeryjskich reliefów przedstawiających sceny kultu

Ryc. 24. Sztuka bodypaintingu

(ryc. 12). Pamiętajmy, że właśnie owa rasa pół-ryb i pół-ludzi nauczyła człowieka pisma, budowania miast, rolnictwa i wytopiania metali (3). Także w wielu innych mitach pierwotne ryby pełniły funkcję cywilizujących herosów. Wynikać to może z faktu, że ryba symbolizuje obfitość i bogactwo życia w oceanie, który jest łodem dającym życie lądom (2).

Ryby jako motyw dekoracyjny są bardzo często spotykane na Dalekim Wschodzie (10). Ich wizerunki na obrazach, porcelanie, amuletach od wieków cieszą się wielkim powodzeniem (ryc. 13). Wysoko cennie one są również w sztuce aranżacji przestrzeni, Feng Shui.

Najwięcej jednak motywów odnoszących się do symboliki ryby odnajdziemy w sztuce sakralnej, gdzie zawarte jest całe bogactwo chrześcijańskiej duchowości. Podobizna ryby była najczęściej używanym, zaszyfrowanym symbolem Chrystusa – ze względu na jego relację z wodą, czyli chrzest, i odnowienie duchowe (ryc. 14). W ikonografii tego czasu rybak wylawia ludzkie istoty z oceanu zwykłego życia, z grzechu, ale też pomaga w rozwoju i przygotowuje do królestwa Bożego (11). Motyw cudownego połowu ryb wykorzystał Rafael Santi (1489–1520), który w swoich obrazach starał się osiągnąć wrażenie idealnego piękna (ryc. 15).

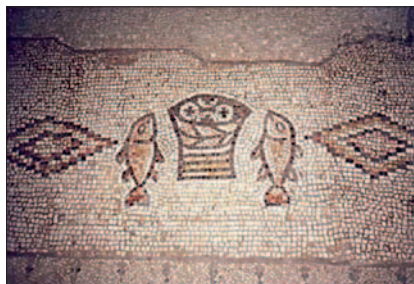
Ryc. 25. Gunnar Harlin, *Nakarmienie pięciu tysięcy*, 1986 r.

Ryby widnieją też na stole, przy którym odbywa się Ostatnia Wieczerza. Jako ucieleśnienie Chrystusa – symbolizują strawę duchową, która materializuje się w eucharystii i tak była wielokrotnie przedstawiana. Alegorię eucharystii w pełni obrazuje dzieło niemieckiego malarza Georga Flegel *Martwa natura z rybą i chrząszczem* (ryc. 16).

W ikonografii czterech żywiołów ryby kojarzone są z wodą, ukazał to w sposób dość osobliwy włoski mistrz Giuseppe Arcimboldi (ryc. 17).

Nie bez znaczenia jest pozycja, w jakiej ryby są przedstawione. Splecione bądź połączone jedną głową są znakiem jedności Trójcy Świętej (ryc. 18), przy czym taki wizerunek odnajdujemy także w ikonografii egipskiej, indyjskiej, babilońskiej, birmańskiej, perskiej, celtyckiej i starofrancuskiej (12).

Przez całe wieki symbolicznym rysunkiem ryb zdobiono naczynia chrzcielne czy

Ryc. 26. Bizantyjska mozaika z 450 r. n.e., Kościół Rozmnażania Chleba w dolinie Tabgha

kamienie nagrobne. Umieszczano ją również jako motyw zdobniczy, na niezliczonych ubiorach, wazach, rzeźbach, ornamentach (ryc. 19). Od IV wieku znak ryby pojawiał się coraz rzadziej, przez co symbolika z nią związana stała się dla większości wiernych niezrozumiała.

Obecnie w Kościele katolickim emblemat ryby jest znów żywy; świadczy o tym pierścien rybaka noszony przez papieża, na którym wygrawerowany jest cudowny połów ryb dokonany przez św. Piotra, opisany w Ewangelii według św. Łukasza. W Polsce zaś, w 2000 r. na Polach Lednickich, gdzie odbywają się spotkania katolickiej młodzieży, postawiono Bramę Trzeciego Tysiąclecia – Bramę Rybę (ryc. 20; 13).

W kulturze żydowskiej, w której symbolika ryba jako zwierząt płodnych jest radosna, były ryte i malowane na świątecznych talerzach, ich formę mają często besaminki kojarzące się ze słodyczą szabatu. Pojawiają się na nagrobkach, a także jako element dekoracji synagog, jak np. na polichromii ściennej synagogi w Niebylcu, zaliczanej do najciekawszych tego typu zabytków w kraju (ryc. 21).

Niezmiernie cęstem i wdzięcznym tematem w sztuce są syreny, które mitologia grecka przedstawia jako półkobiety-półryby obdarzone urzekającym głosem, zamieszkałe w niebiańskich sferach (14). Ozdabiano nimi grobowce, sarkofagi i komory grobowe. W kulturze praceltyckiej syreny symbolizują pokusy świata, które należy pokonać. Zachowało się ich w zachodniej Europie kilkadziesiąt. Zdobiały mury kościołów, są na mostach i bramach (ryc. 22, 23).

Współcześnie ryby stały się motywem wykorzystywanym również w bodypaintingu, przez niektórych uważanym za jedną z najstarszych form sztuki (ryc. 24).

Wymienione dzieła wzbogacają naszą kulturę i zarazem udowadniają, jak często ryba była źródłem inspiracji artystycznych.

Motyw ryby w literaturze

Ryba znalazła trwałe miejsce w literaturze. W Biblii o rybach jest mowa kilkadziesiąt razy. Co ciekawe – nie wymieniono żadnej nazwy gatunkowej czy rodzajowej, nie

Ryc. 27. Hieronim Bosch, Przysłowia niderlandzkie, 1559 r.

mówi się o nich w aspekcie zoologicznym czy kulturowym. Ważne było kryterium czystościowe: wolno było spożywać tylko ryby mające płetwy i łuski. Obok chleba należały do dań powszednich. Wskazują na to słowa Chrystusa, gdy mówi o prośbie syna do ojca o chleb czy rybę – czy tenże poda mu kamień albo węża? Apostołowie jako *żelazną rezerwę* przed rozmnożeniem chleba nie mieli *nic prócz pięciu chlebów i dwóch ryb* (15). Tę biblijną historię, w której Boża chwała ukazywała się w całej pełni i prowadziła człowieka, ilustruje obraz „Nakarmienie pięciu tysięcy” autorstwa Gunnel Harlin, który w 2007 r., można było obejrzeć w kościele ewangelicko-augsburskim św. Trójcy w Warszawie (ryc. 25). Ten sam motyw odnajdujemy też na jednej z najpiękniejszych mozaik znalezionych na Ziemi Świętej, w Kościele Rozmnażania Chleba w dolinie Tabgha (ryc. 26).

Ryby pojawiają się też w tomach poetyckich Zbigniewa Herberta i Wisławy Szymborskiej, która w utworze *W rzece Heraklita* pisze o rybie jako symbolu ruchu i przemian.

W zbiorowej świadomości społecznej funkcjonują bajki o złotej rybce. Najbardziej znana jest opowieść *O rybaku i złotej rybce* (1833 r.) Aleksandra Puszkina, wg braci Grimm, lub o podobnej fabule bajka *O babie, rybaku i złotej rybce*, czy inna wersja *O rybaku i jego żonie*. Baśnie te, choć magiczne, tłumaczą porządek społeczny, a eskalacja życzeń obnaża jedynie długą listę ludzkich przywar i przypomina o niemożności odwrócenia ograniczeń ludzkiej kondycji.

Ryby nie mogło też zabraknąć wśród bohaterów bajek Jana Brzechwy. Wystarczy wspomnieć takie utwory, jak: *Ryby, Ryby, żaby i raki*, *Nurka do wody*, *Śledź i dorsz* oraz *Śledzie po obiedzie*.

Wokół motywu ryby osnuło się też wiele podań i różnego rodzaju opowieści, jak przepiękna legenda *Wars i Sawa* o warszawskiej Syrence, czy *O nieposłusznej*

flądrze, którą za nieposłuszeństwo Neptun ukarał płaskim kształtem.

Znana jest też kaszubska opowieść *O rybaku Sieciarzu i księżniczce Dianie* czy legenda Suwalszczyzny *O siei wigierskiej*, która trafiła do wód Wigier za sprawą zakonika Barnaby i diabła. Inne z kolei podanie, z terenów nadwiślańskich, opowiada o olbrzymim węgorzu, któremu składali ofiary mieszkańcy Tolkmicka. Natomiast legenda o *Królu ryb* opisuje króla Sielaw, który na życzenie bogów pruskich odstraszał ryby z jeziora Śniardwy, by zahamować ludzką chciwość.

Wymienione teksty ukazują, że nie tylko każda kultura, religia, ale także każdy kraj, każdy region ma własne wierzenia, własne opowieści, bajki, które przenikają się wzajemnie, tworząc kolejne, nowe wątki, a co za tym idzie także symbole, zrozumiałe i istotne tylko dla danego regionu, narodu.

Znaczenie ryby w folklorze słownym

Jakby na marginesie literatury, w jej ludowej formie znajdują się przysłowia. Szczególnie bogactwo znaczeń przenośnych historia związała z rybą. Już od czasów Starożytnego Egiptu znane jest we wszystkich niemal kulturach powiedzenie: *milczy jak ryba*, które w Polsce z czasem przekształciło się w: *dzieci i ryby głosu nie mają*.

Inne podobieństwa zachowań ludzi i ryb ujęte jest w związkach frazeologicznych: *zdrowszy jak ryba*, *czuć się jak ryba w wodzie*, *ryba psuje się zawsze od głowy* czy też *zimna jak ryba*.

Niemniej powszechne jest nazywanie osoby majątnej i wpływowej *grubą rybą*, lub osoby mało znaczącej *plotką*. Alegoria – *duże ryby zjadają małe*, czyli *kto silniejszy ten wygrywa* – o ludziach bogatych, żyjących kosztem biednych, często jest przedstawiana w plastyce, jak np. w słynnym obrazie *Przysłowia niderlandzkie* Hieronima Boscha (ryc. 27).

Przenośni, powiedzeń nawiązujących do ryb jest o wiele więcej, jednakże niektóre z nich uległy zapomnieniu, jak np.:

- *Ryby i grzyby, mąka i tąka* – oznaczające zasobny majątek, gdzie niczego nie brakuje.
- *Kiedy się ryba łowi, żyto się nie rodzi* – co wskazuje na okres słaty i powodzi.
- *Gdzie wiele ryb, tam rośnie grzyb*, lub powiedzenie przeciwstawne *kiedy nie ma ryb, dobry i grzyb*, albo *na bezrybiu i rak ryba*.
- *Łowić ryby w mętnej wodzie* – czyli czerpać dochody z brudnych interesów.
- *Ryby lubią pływać* – ryba bez napoju (bez wina) jest trucizną.

Wiele przysłów nie jest dla współczesnego człowieka zrozumiałych, nie tylko z uwagi na fakt, iż zmianie uległo samo słownictwo, ale przede wszystkim dlatego,

że ludzie przestali rozumieć język symboli (16).

Symbol ryby w astrologii

Od najdawniejszych czasów niebo zajmowało niezwykle ważne miejsce w ludzkiej kulturze. To w niebie mieli swoje siedziby bogowie i wiele niebiańskich zwierząt, które występowały zarówno w formie pojedynczych ciał niebieskich, jak i całych grup gwiazd (17). Wśród rozświetlonych i rozbrzmiewających niebiańską muzyką starożytnych gwiazdozbiorów bez trudu wyróżnić można *Złotą Rybę* (ryc. 28), *Ryby*, *Rybę Latającą* i *Rybę Południową*.

Wiedza tajemna o wpływie gwiazd przeniknęła w najróżniejsze dziedziny życia ludzkiego, dlatego też przyjęto metodę przepowiadania z nich przyszłości, opartą na systemie znaków zodiakalnych, uważanych za pierwotne wzorce energii wszechświata. Według tradycji astrologicznej *Ryby* (*Pisces*) to dwunasty i ostatni znak zodiaku przed równonocą wiosenną. Woda jest w tym znaku początkiem i końcem życia, oraz przygotowaniem nowych narodzin (18). Spotkać też można się z opinią, że jest to piekielny znak zodiaku – symbolizujący świat wewnętrzny, mroczny, życie tajemne – który łączyć nas może zarówno z Bogiem, jak i Szatanem. Ilustracją graficzną tego znaku są dwie ryby płynące zwykle w przeciwnych kierunkach. Wyobrażenie to przedstawia doczesność i duchowość, a także dwoistość natury. Zodiakalne Ryby, otaczając nas swą astralną opieką, narzucają naszej osobowości cechy zgodne ze swoją archetypiczną naturą, stąd u ludzi urodzonych pod tym znakiem przeważają zdecydowanie sprawy ducha nad materialnymi. Osoby te to natury wrażliwe, cierpliwe, o wszechstronnych zainteresowaniach, ofiarne i zachowawcze. Przejawiają silną wiarę w dobroć natury ludzkiej, z czego rodzi się skłonność do przebaczenia błędów, doznanych krzywd. Są serdeczne i życzliwe, mimo to z trudnością dobierają osobiste sympatie.

Ryc. 28. Gwiazdozbiory, sufit Pałacu Farnese w Caprarola, Włochy 1534 r.

Najsilniejszą cechą tego charakteru jest wyobraźnia i intuicja umożliwiająca umiejętność spokojnej obserwacji i rozważnego działania (19).

Ponieważ astrologia uważana jest za podstawowy światopogląd, w oparciu o który powstawały i rozwijały się najstarsze cywilizacje starożytności, jest to kolejny dowód, że ryby zajmowały bardzo ważne miejsce w dawnych kulturach.

Język snów – język symboli

Przepowiadanie przyszłości za pomocą kart Tarota, run, numerologii, interpretacji snów i związane z tym liczne rytuały, wierzenia to świat magiczny składający się niemalże z samych symboli i znaczeń symbolicznych.

W marzeniu sennym *ryby* to jeden z licznych zwierzkształtnych symboli *ja* osoby śpiącej, ukryty w morzu podświadomości. To najczęściej stary, dobry znak nadziei i powodzenia, ale także czasami zły zwiastun. Wszystko zależy od tego, w jakiej formie i kolorze się przyśnią (4).

Duże ryby – to szansa na dobrą sytuację materialną i osiągnięcie satysfakcji, zaś *małe rybki* lub *martwa ryba* to ostrzeżenie o zbliżających się zmartwieniach i niepowodzeniach. *Złote ryby* – oznaczają spełnienie

marzeń, a także bogate małżeństwo. *Jedzenie ryby* – zapowiada odczuwanie akceptacji otoczenia. *Złapać ogromną rybę lub łowienie ryb* – wróży dobry interes i duży zysk, zaś *złowienie małej rybki* przepowiada smutek. *Wielkie ryby w czystej wodzie* – zwiastują szczęście i sukcesy; zaś *ryby morskie świadczą o dręczących śniącego ponurych przecuciach*. *Pełny pojemnik ryb* – przepowiada pomyślne interesy, ale *kupowanie ryb* to bycie narażonym na fałszywe pogłoski, a *staw pełen ryb* – troski (14).

Symbolika ryby w wierzeniach i tradycjach ludowych

W dawnych wierzeniach zarysowują się wyraźnie tendencje do mitologiczno-symbolicznej personifikacji zjawisk i procesów zachodzących w otaczającej człowieka rzeczywistości przyrodniczej i społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem wierzeń demonicznych.

Wśród licznych demonów słowiańskich, wyróżnić można m.in. demony wodne, którym nadawano postacie ludzkie lub człekorybie, do których zaliczane były białoruskie *Ondyny*, ukraińskie *Wodnyje rusauki*, wielkoruskie *Wodany* i *Wodjanichy*, łuzyckie *Nykusy*, bułgarskie *Stychije*, serbochorwackie wily wodne zwane *Brodawicami*

Ryc. 29. Stanisław Ignacy Witkiewicz-Witkacy, *Topielice*, 1921 r.

Ryc. 30. Lewiatan – ryba zjadająca swój ogon; wokół niej cytat z Księgi Psalmów: *Lewiatan, którego stworzyłeś na to, by w wodach igrał*, synagoga w Niebylcu, XIX w.

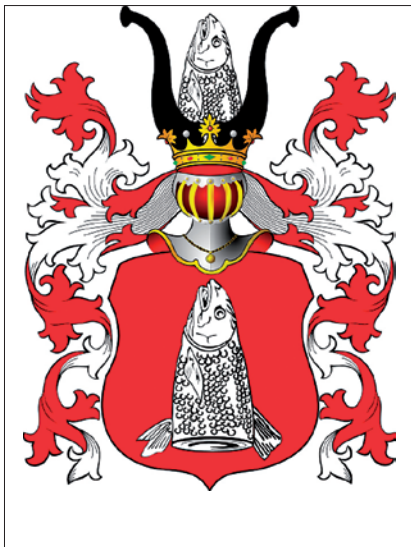
Ryc. 31. Srebrny i czerwony pstrąg w herbie Wadwicz

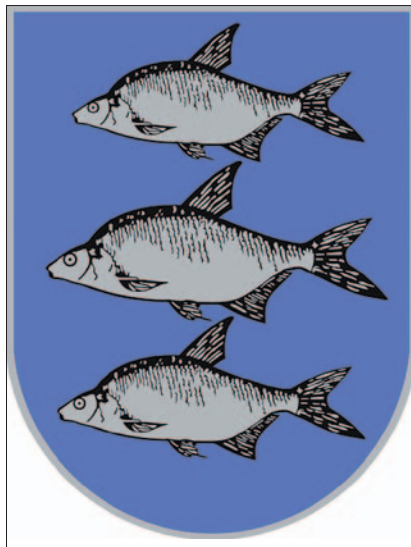
Ryc. 32. Żółte karpie z herbu Korczbok

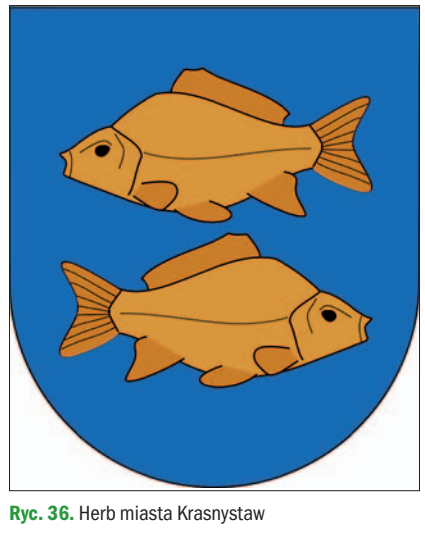
Ryc. 33. Żółty karp w herbie Glaubicz

Ryc. 34. Herb Gołobok

Ryc. 35. Herb Giżycka

Ryc. 36. Herb miasta Krasnystaw

czy polskie Wodnice, czyli *Panny Wodne* – *Topielice* (ryc. 29) i *Brodzice*, oraz *Utopce* (20). Również *Zdusze Wodne* przybierały postać pół kobiety pół ryby.

Ochroną przed gniewem *Bóstw Wodnych* (zatonieniem statku, utonięciem człowieka, szansą na udaną wyprawę) było noszenie przy sobie m.in. rybiej łuski (21). Przychyłość wyjednywano sobie także, składając okazałe ofiary, co do dziś przetrwało w formie ogólnosłowiańskiego zwyczaju wrzucania przez turystów do akwenu drobnych monet. W Polsce obyczaj ten pozostał żywy przy Morskim Oku czy tzw. *Źródłku Żeromskiego* w Górach Świętokrzyskich.

Ryby to popularna potrawa postna. Wynikać to może z faktu, iż zwyczajowo pierwsi chrześcijanie ceremonialnie obchodzili posiłek złożony wyłącznie z ryb, chleba i wina. Obyczaj ten korzenie swoje może mieć w tradycji hebrajskiej, według której, gdy nastąpi koniec świata, to sam Mesjasz złowi wielką rybę, demona wód

– Lewiatana (ryc. 30) i rozdzieli ją między wiernych. Właśnie na zapowiedź tego przyszłego wydarzenia Żydzi spożywają rybę jako symbol rajskiego pożywienia i ucztę błogosławionych w przyszłym życiu, w szabat, w wieczór sederowy (2).

W średniowieczu ryba przeszła do czarnej magii. Na to alegoryczne znaczenie ryby wskazuje swoisty sposób panowania kobiet nad własną seksualnością. *Decretum* Burcharda z Worms, spisane w latach 1008–1012, wymienia czary i przepisy kulinarne, które kobiety stosowały, by zwiększyć seksualne pragnienie mężczyzn. W rozdziale XIX czytamy o szczególnym przygotowaniu ryby, którą należało tak długo uciskać w miejscach intymnych, aż zdechnie i dopiero wtedy podawać partnerowi ugotowaną lub upieczoną (22).

Zastosowanie symbolu ryby w heraldyce

Podobnie jak w przypadku symboli ryb występujących w mitach czy wierzeniach,

także i w heraldyce ich wizerunek nawiązuje zazwyczaj do określonych opowieści, nazywanych tutaj legendami herbowymi. I choć ich znaczenie nie jest do końca znane, jest to kolejny dowód, na to, że ryby to ważny symbol dawnego, jak i współczesnego świata.

Ryba w heraldyce oznacza tajemnicę, zdrowie, siłę, męstwo i wierność. Inne przesłanie symboliczne mają jej barwy – srebrna symbolizuje uczciwość i czystość, złota zaś sprawiedliwość (23). Figurą heraldyczną może być ryba nieokreślona lub konkretny gatunek: pstrąg – Wadwicz (ryc. 31), karp – Glaubicz (ryc. 32) i Korczbok (ryc. 33), łosoś – Gołobok i Hołobok (ryc. 34), szczupak lub leszcz.

Jako element heraldyczny ryba pojawia się także dość często w herbie miast i gmin, gdzie oznacza mądrość, skromność i pokorę mieszkańców. Jest przy tym jednym z najważniejszych symboli chrześcijańskich. Ryba widnieje w herbach wielu miast polskich albo samodzielnie: Giżycko – trzy leszcze (ryc. 35), Krasnystaw – karpie (ryc. 36), Wielkie Oczy

Ryc. 37. Herb miejscowości Wielkie Oczy

– ukleja (ryc. 37), Mikołajki – sielawa, albo wspólnie z innymi motywami.

Reasumując, rozmaite kultury odwoływały się do różnych właściwości ryby, tworząc własne odmienne systemy mitologiczne i bogatą symbolikę. Przez to ryba pozostawiła po sobie liczne ślady w rozwinianych przez ludzi ideach i ich wierzeniach.

Prezentowany artykuł próbuje iść po tych śladach przez świat ludzkiej wyobraźni. Próbuje dowieść, iż struktury myślenia magicznego wciąż jeszcze w pewnym stopniu określają naszą codzienność, a usytuowane w folklorze, literaturze, sztuce są kluczem do zrozumienia kultury i jej historii.

Piśmiennictwo

1. Cooper J. C.: *Zwierzęta symboliczne i mityczne*. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1998.
2. Gordon S.: *Popularna encyklopedia mitów i legend*. AMBERT, Warszawa 2001.
3. Żak-Bucholc J.: *Symbolika ryby i aspekt duchowej przemiany*. Ośrodek Racjonalistyczno-Sceptyczny Racjonalista, www.neurum.eu.org/kk.php.
4. Kopaliński W.: *Słownik symboli*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
5. Lurker M.: *Przełamanie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Znak, Kraków 1994.
6. Saunders N. J.: *Dusze zwierząt*. MUZA SA, Warszawa 1996.
7. Botheroyd S., Botheroyd P. F.: *Słownik mitologii celtyckiej*. Książnica, Katowice 1998.
8. Walters D.: *Mitologia Chin*. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1996.
9. Forster D.: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Leksykon. PAX, Warszawa 1990.
10. *Sztuka świata*. Arkady, Warszawa 1989.
11. Wojciechowska M.: *Ryby – zwierzęta symboliczne i mityczne*. Praca magisterska SGGW, Warszawa 2008.
12. Richard T.: *Przewodnik po symbolice kościoła*. Klub dla Ciebie, Warszawa 2006.
13. Staniszewski P.: *Symbolika ryby*. Tygodnik Katolicki „Niedziela”, 2008.
14. Kopaliński W.: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2003.
15. Kowalski P., Leńska-Bąk K., Sztandara M. (red.): *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007.
16. Krzyżanowski J. (red.): *Nowa księga przysłów i wyrażenia przysłowiowych polskich*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.
17. *Przewodnik po niebie dla początkujących*, W: *Gwiazdy i planety*. MUZA SA, Warszawa 1995.
18. Chanel A., Simarro A.: *Słownik symboli*. Świat Książki, Warszawa 2008.
19. Prinke R.T.: *Mandala życia. Astrologia-mity i rzeczywistość*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Poznań 1983.
20. Białczyński Cz.: *Stworze i zdusze*. Kraina Księżycza, Kraków 1993.
21. Pełka L.: *Polska demonologia ludowa*. Iskry, Warszawa 1987.
22. Leńska-Bąk K.: *Pokarmy i jedzenie w kulturze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007.
23. Znamierowski A.: *Herbarz rodowy*. Świat Książki, Warszawa 2004.

Dr Danuta Sztých, Katedra Szczegółowej Hodowli Zwierząt, Wydział Nauk o Zwierzętach SGGW, ul. Ciszewskie-go 8, 02-786 Warszawa, e-mail: danuta_sztých@sggw.pl